

ПОЛЬСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ СТУДЕНТИ: СПРОБА МЕНТАЛЬНОГО ЗІСТАВЛЕННЯ

Останні десятиліття спостерігається зацікавленість лінгвістів до проблеми вивчення національно-культурної специфіки мовної свідомості індивідуума та цілого етносу. Ментальність як складова мовної особистості відображає особливість сприйняття світу певною групою людей, об'єднаною спільною мовою, територією, національністю та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлена антропоцентричністю сучасних лінгвістичних досліджень та зацікавленістю вчених до міжмовних та міжнаціональних зіставлень. Вивчення ментальної складової мовної свідомості відкриває перспективу нових наукових розвідок, виявляє особливості та специфіку національного бачення світу українцями.

Питання ментальності є об'єктом зацікавлень філософів, психологів, істориків та лінгвістів. Це поняття пов'язане насамперед із психологією, у якій воно було сформоване й активно застосовується (наприклад, І. Дубов [2] та ін.). У лінгвістику воно потрапило завдяки працям Дж. Діза [9], Дж. Кеса [10], О. Потєбні [6], Ю. Караулову [4], Н. Золотової [3], І. Овчинникової [5], та багатьом іншим.

Учені порівнюють менталітет з «національним характером» та розуміють його як специфіку психічного життя людей, детерміновану економічними та політичними умовами життя в історичному аспекті. Менталітет як складник когнітивної сфери особистості найбільш відчутно проявляється в поведінці, що дає підстави описувати риси національного характеру через систему поглядів, оцінок, норм та умонастроїв, які ґрунтуються на суспільних знаннях етносу [2, с. 21–22].

Ю. Караулов обґрунтовує поняття *національний менталітет*. На думку вченого, це явище найкраще себе виявляє на тлі іншого національного менталітету, тобто в міжкультурному спілкуванні. Дослідження фрагментів асоціативно-вербальної мережі різних мов теж можуть наблизити нас до розуміння особливостей світобачення певної нації та оцінки цієї нацією світу через національно-мовну свідомість [4, с. 191]. З цим неможливо не погодитися хоча б тому, що навіть випробувана часом найпростіша методика навчання іноземної мови спирається на володіння рідною мовою й на зіставлення реалій, названих словами двох мов, тобто цей процес не може обійтися без лінгвокультурологічних даних, а отже й без певних проявів національно-мовного сприйняття світу.

Методом, який допомагає виявити складні ментальні утворення, є вільний асоціативний, його використовують для оцінки особливостей сприйняття людиною явищ навколишньої дійсності. Цей метод дає багатий матеріал для міжкультурних досліджень, дозволяє виявити як «загальнолюдські» характеристики вільних асоціацій, а так і специфіку зв'язків між словами в умовах різних культур. У таких дослідженнях важлива не новизна відкриття, а сам факт відповідності результатів асоціативного експерименту загальновідомим культурним традиціям того чи іншого народу [7, с. 25].

Ментальність та мовна картина світу перебувають у тісному взаємозв'язку: усі зміни в мовній картині світу призводять до зміни ментальності й навпаки. Спроби реконструкції мовної картини світу активно здійснюються у Польщі індивідуальними дослідниками та цілими групами. Це завдання вважають важливим і потрібним з таких поглядів:

1) впродовж останньої історичної декади минулого століття настали радикальні зміни у сфері практики мови, пов'язані з падінням домінуючої (офіційно) ідеології комунізму і мозольним будівництвом нового суспільного ладу, з чим пов'язане будівництво нової моделі комунікації й усталення нової мови у суспільному дискурсі.

2) лінгвістичні дослідження над картиною світу становлять істотний елемент у програмі нових відгалужень в антропокультурній і когнітивній лінгвістиці, стає лабораторією, де народжуються й дозрівають нові методології.

3) в програмі порівняльних досліджень відзначається, на яких питаннях варто зосереджувати увагу, щоб розвідки в майбутньому призвели до синтезу або уможливили порівняння із МКС, що функціонує у різних національних культурах, особливо сусідніх. Поглиблює специфіку досліджень входження також в новий етап конфронтації – мовної, культурної, ментальної – в європейській шкалі. А різниця між Заходом і Сходом є більшою, ніж донедавна здавалось [8, с. 15].

У Польщі термін «мовна картина світу» став вживатися з 1978 року, коли Валерій Пісарек у краківській енциклопедії «Знання про польську мову» подав його дефініцію та коротку характеристику цього терміну. Пізніше Августин Маньчик підготував монографію «Мовна спільнота і її картина світу» (1982).

У 1987 році в наукових колах викликала особливий інтерес конференція, організована люблінськими вченими на тему «Мовна картина світу» [8, с. 16].

У 90-х роках темі мовної картини світу було присвячено ряд індивідуальних та збірних праць, у яких було зроблено верифікацію поняття. Серед цих праць представимо лише деякі: «Ненаукова і наукова картина моря на прикладі польської та англійської мови» Йоланти Мачкевич (Гданськ, 1991); «Мовна картина світу дітей та молоді» під редакцією Яна Ожджинського (Краків, 1995); «Мовна картина світу цінностей у відповідях учнів, що закінчують початкову школу» Романа Єдлінського (Краків, 2000) та багато інших [8, с. 8].

Отже, активізація досліджень мовної картини світу в польській лінгвістиці об'єктивно зумовлена, з одного боку, соціально-політичними змінами у суспільстві, а з іншого – інтересом лінгвістів до змін, що відбуваються з мовою та свідомістю мовців. Подібні зміни і в українському суспільстві роблять актуальними дослідження мовної картини світу носіїв української мови.

Мета нашого дослідження – зіставити реакції різних груп опитаних українських та польських студентів.

З метою ментального зіставлення картин світу було проведено вільний асоціативний експеримент із двома групами опитаних. Інформантами стали 277 інформантів, з них 218 студентів різних спеціальностей та викладачів Житомирського державного університету імені Івана Франка та 59 польських студентів, носіїв української мови, які навчаються у вищих навчальних закладах Польщі (університетах Варшави, Кракова, Любліна, Гданська, Вроцлава, Торуня, Познаня, Гнезна, Жешува та Лодзя).

Як вважають дослідники, зокрема Наталя Бутенко [1, с. 5], студентська аудиторія дозволяє отримати максимально адекватні результати опитування, оскільки світогляд молодих людей в основному сформований, усвідомлені поняття у відносно стійкому вигляді зберігатимуться протягом найближчих 30-50 років, що дозволяє з упевненістю відтворювати фрагменти мовної картини світу.

Під польськими студентами розуміємо українців польського походження, що навчаються у вищих навчальних закладах Польщі. Інформацію від них отримували

українською мовою при особистому контакті або по телефону, коли інформанти перебували в Україні.

Для проведення вільного асоціативного експерименту була проведена пошукова робота. Під час якої відбирались слова, що, на наш погляд, найбільш актуальні для сучасного усвідомлення поняття, якими оперує суб'єкт (студент) протягом своєї життєдіяльності на даному етапі соціального розвитку. Для експерименту відбирали слова, що найбільш актуальні для сучасного розуміння поняття професійності, якими оперує людина протягом своєї фахової діяльності на певному етапі соціального розвитку. До стимульного списку ввійшли такі слова: *обов'язок, розвиток, викладач, перспектива, актуальність, кар'єра, професіонал, предмет, робота, урок, освіта, інтерес, сім'я, майстерність, розклад, самокритика, школа, гроші, практика, книга, успіх, самовдосконалення, учень, університет, я, талант, вчитись, підготовка, наука, лідер, розум, рівень, організація, відмінник, диплом, діяльність, людина, іспит, життя, колектив, культура, репутація, навчання, мета, література, мрія, світогляд, відпустка, кваліфікація, комп'ютер, мова, душа, мислення, досвід, інформація, досягнення, виховання, зарплата, цінності, наукова робота, настрій, знання, Україна, результат, іноземна мова, стимул, працевлаштування, характер, читання,чити.*

Під час проведення вільного асоціативного експерименту опитуваним пропонували усно перелік слів-стимулів та анкету для запису реакцій на слово-стимул. Після цього інформант повинен не замислюючись, швидко записати перше слово, що спаде йому на думку під час реагування на стимул.

На кожне слово-стимул було побудовано асоціативне поле, яке має свою структуру, представлену ядром, найбільш повторювана реакція, та периферією, реакції з нижчою частотністю.

Найбільш повторювані реакції збігаються у 15-ти асоціативних полях обох груп, але з різною частотністю:

Табл. 1

Стимул	Реакції	
	Українські студенти	Польські студенти
Перспектива	майбутнє (17)	майбутнє (7)
Освіта	вища (33)	вища (7)
Майстерність	вміння (24)	вміння (16)
Книга	знання (24)	знання (8)
Талант	дар (17)	дар (14)
Діяльність	робота (34)	робота (11)
Мета	ціль (19)	ціль (6)
Відпустка	відпочинок (30)	відпочинок (10)
Комп'ютер	Інтернет (12)	Інтернет (6)
Досягнення	успіх (13)	успіх (6)
Зарплата	гроші (27)	гроші (10)
Україна	Батьківщина (23)	Батьківщина (10)
Результат	досягнення (14)	досягнення (7)
Іноземна мова	англійська (16)	англійська (8)
Працевлаштування	робота (14)	робота (10)

Продовживши експеримент та збільшивши кількість учасників, більшою мірою виявлятиметься спільність та відмінність у сприйманні тих чи інших слів-стимулів.

Простежимо наповнення асоціативних полів на прикладі конкретних слів-стимулів.

В асоціативному полі слова-стимулу ІНФОРМАЦІЯ в обох групах опитаних наявні подібні реакції, такі як: *Інтернет 4, комп'ютер 3, газета 2, цікава, доступна, ЗМІ, mass media* тощо.

Найбільш повторюваною реакцією в асоціативному полі УКРАЇНА є *Батьківщина*, в українській групі частотність складає 23, а в польській – 8. Українські студенти виявляють свою любов до рідної землі реакціями *благословенна, найдорожче, найкраще що є!, патріот, сонце, краса*, однак також трапляються реакції із негативною оцінкою, такі як: *безлад, криза, бідність*. У групі польських студентів конотативне значення несуть в собі реакції, що підкреслюють приналежність до українського народу *рідне, ненька, рідний край, патріотизм, обороняти борці*, але й об'єктивна оцінка в реакції *непорядок*.

Цікаво, як польські та українські студенти сприймають слово ГРОШІ. В асоціативному полі українських студентів найчастотнішою є реакція на слово-стимул ГРОШІ – багатство 21. Тут знаходимо нейтральну оцінку цього поняття, як-от реакції *купюри 10, засіб існування 3, гривня 2, долар 4, прибуток 2*. Позитивну оцінку маємо в реакціях *достаток 8, можливості 5, благо 3, потрібні 3, здорово 3, все 3, задоволення 3, добробут 3, добробут 2, щастя 2, треба 2, добре 2, свобода 2, успіх 2, сила, розвиток, незалежність, головне, важливо, люблю* та негативну – *бруд 4, вода 2, полова 2, тиск 2, погано* та ін.

Польські студенти оцінюють гроші як ті, *що покращують життя, щастя в їх кількості, можливості 4, необхідність 2, треба 3, реально, неволя* тощо.

Всі реакції, що входять до асоціативного поля більшою чи меншою мірою пов'язані між собою. Це дозволяє реконструювати складні ментальні утворення, які стають видимі завдяки мовним знакам, що дозволяють отримати

Порівняльний аналіз отриманих реакцій демонструє незначну відмінність у світосприйнятті українських та польських студентів, оскільки до групи польських студентів належать вихідці з України, виховані в українській культурі та традиціях.

З аналізованих асоціативних полів відмінності можна спостерігати на прикладі периферійних реакцій, які виявляють оцінку до слова-стимулу.

Варто зазначити, що запропоновані результати експерименту у цій статті виявляють особливості мовної свідомості 6-7 років назад. Проведення подібного експерименту у наш час покаже відмінності, які пройшли у мовній свідомості опитуваних у зв'язку з бурхливими подіями в Україні, зміною політичного та економічного устрою тощо.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у проведенні вільного асоціативного експерименту серед поляків, у національному зіставленні результатів експерименту, що дасть змогу виявляти особливості українського та польського менталітету. На основі таких досліджень можна вивчати мовну свідомість, яка зажди етнічно зумовлена, оскільки у світобаченні кожного народу лежить своя система цінностей, значень та соціальних стереотипів.

Література:

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, 1979. – 120 с.

2. Дубов И. Г. Феномен менталитета : психологический анализ / И. Г. Дубов // Вопросы психологии. – 1993. – № 5. – С. 20–29.
3. Золотова Н. О. Ядро ментального лексикона человека как естественный метаязык : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка»/ Н.О. Золотова. – Тверь, 2005. – 42 с.
4. Караулов Ю. Н. Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети / Ю. Н. Караулов // Языковое сознание и образ мира : сб. статей. – М., 2000. – С. 191–206.
5. Овчинникова И. Г. Определение базовых понятий : внутренний лексикон, идиолект и картина мира / И. Г. Овчинникова // Лексикон младшего школьника : характеристика компонента языковой компетенции. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2000. – С. 20–23. Deese J. Psycholinguistics / J. Deese. – Boston : Allyn and Bacon, 1970. – 149 p.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Киев : СИНТО, 1993. – С. 158 – 186.
7. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів : психолінгвістичний аспект : [монографія] / Діана Іванівна Терехова. – К. : КДЛУ, 2000. – 244 с.
8. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński. – [Wydanie drugie uzupełnione]. – Lublin : Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 328 s.
9. Deese J. Structure of associations in language and thought / J. Deese. – Baltimore – Maryland : Johns Hopkins Press, 1990. – 216 p.
10. Kess F. J. Psycholinguistics : Psychology, Linguistics and the Study of Natural Language / Joseph F. Kess. – Philadelphia : John Benjamin Public Company Amsterdam, 1992. – 400 p.